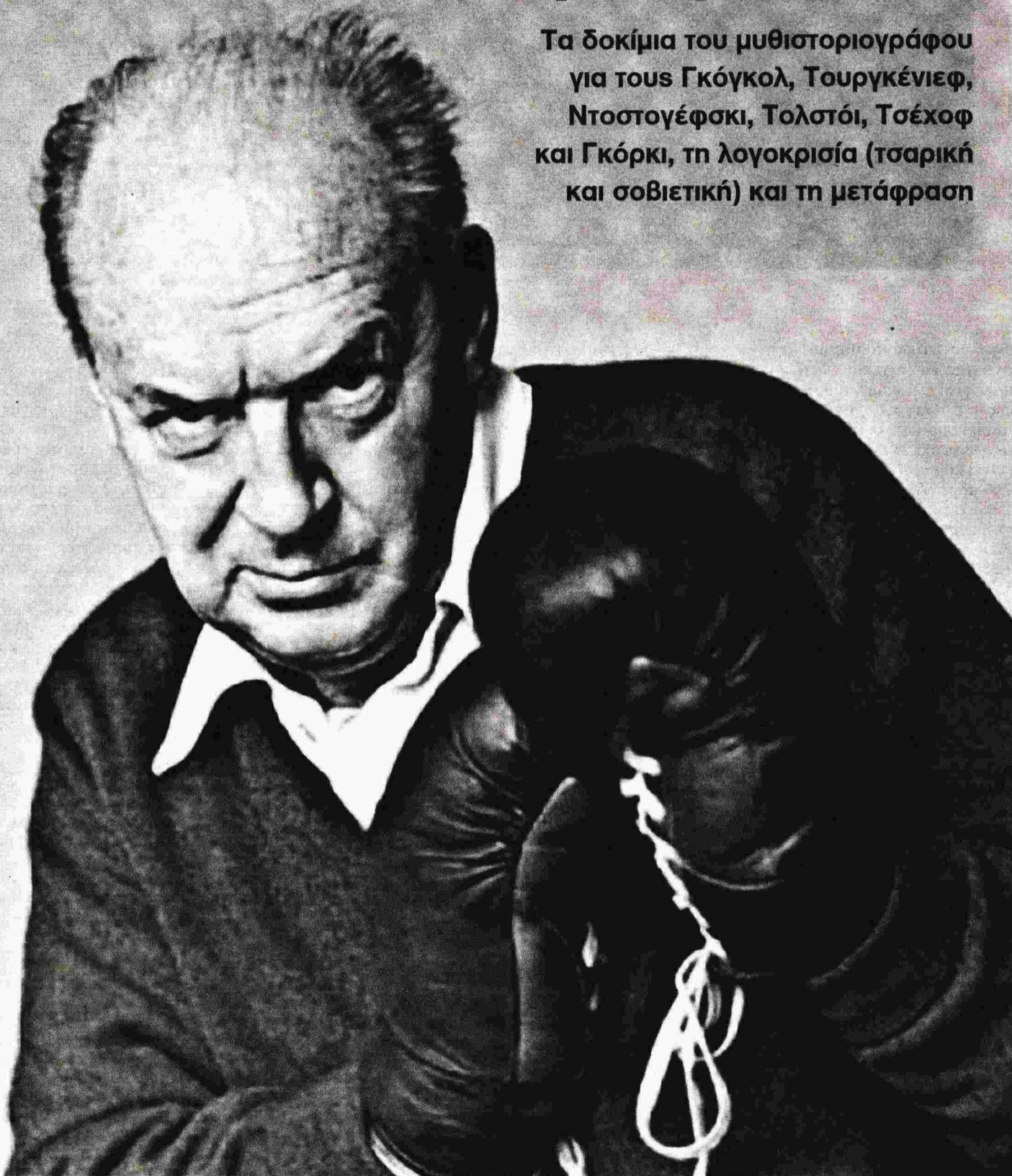

Βλαντίμιρ Ναμπόκοφ

Ο κριτικός των λογοκρισιών

Τα δοκίμια του μυθιστοριογράφου για τους Γκόγκολ, Τουργκένιεφ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόι, Τσέχοφ και Γκόρκι, τη λογοκρισία (τσαρική και σοβιετική) και τη μετάφραση

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αν μου πείτε πως είμαι κακός ποιητής, χαμογελάω· αλλά αν πείτε πως δεν είμαι καλός μελετητής, βουτάω το βαρύτερο από τα λεξικά μου
Βλ. Ναμπόκοφ, *Strong Opinions* 1973

Οι περισσότεροι γνωρίζουν τον Βλαντίμιρ Ναμπόκοφ από τη *Λολίτα*, ανάγνωσμα και ταινία, όχι από το σπουδαίο *Η αληθινή ζωή του Σεμπάστιαν Νάιτ*, ή έστω από το αναγνωσιμότερο *Ρήγας, Ντάμα, Βαλές*. Και, βέβαια, το κριτικό του έργο – η διδασκαλία της Ρωσικής Λογοτεχνίας σε αμερικανικά πανεπιστήμια – παρέμεινε επί δεκαετίες ανέκδοτη στην Ευρώπη, και στην Ελλάδα ως τις ημέρες μας.

Η «προσωπική τραγωδία» του, κατά τον ίδιο, ήταν ότι εγκατέλειψε τη μητρική του ρωσική, «μια γλώσσα πάμπλουτη και οικεία, για μια αγγλική δεύτερης κατηγορίας» ομολογεί σε παλαιότερο αυτοβιογραφικό δοκίμιο (*Strong Opinions*). Σε ανταπόδοση, ο αμερικανοποιηθείς Ναμπόκοφ δίδαξε από το 1941 και για είκοσι χρόνια Ευρωπαϊκή και Ρωσική Λογοτεχνία στα Πανεπιστήμια Ουέλεσλι και Κόρνελ ως το 1958, οπότε, μετά την τεράστια εμπορική επιτυχία της *Λολίτα* (ανάγνωσμα και ταινία) εγκατέλειψε τη διδασκαλία, αποσύρθηκε στην Ελβετία και επιδόθηκε στο αγαπημένο του χόμπι, τη συλλογή πεταλούδων.

Ο τόμος *Για τη ρωσική λογοτεχνία* (εκδόσεις Πατάκη) αποτελεί μετάφραση – εξαιρετικής ποιότητας – του έργου *Lectures on Russian Literature* που βγήκε στις ΗΠΑ το 1981, με την προσθήκη της εισαγωγής του Fredson Bowers σε έκδοση του 1985.

Περιέχονται κείμενα για έξι ρώσους συγγραφείς: Γκόγκολ, Τουργκένιεφ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόι, Τσέχοφ, Γκόρκι, ένα δοκίμιο για τη λογοκρισία (τσαρική και σοβιετική) και σκέψεις για τη μετάφραση της λογοτεχνίας. Δεν είναι αυτόνομα δοκιμακά κείμενα, αλλά «σημειώσεις» – υποτίθεται βοηθητικές – για τις παραδόσεις του· περιέχουν λ.χ. μεγάλα αποσπάσματα έργων, ιδίως από την *Αννα Καρένινα*, έργο που θεωρεί ως κορυφαίο του Τολστόι και της ρωσικής λογοτεχνίας.

Ο «Κανόνας» του Ναμπόκοφ με κορυφαίο τον Τολστόι κλονίζεται από μονομέρειες, αντιφάσεις και εκπτώσεις όχι επαρκώς αιτιολογημένες. Ετσι, η ηγετική θέση του Τολστόι αποδίδεται στην *Αννα Καρένινα* (και, συμπληρωματικά, στη νουβέλα *Ο θάνατος του Ιβάν Ιλιτς*), αλλά αποφεύγεται κάθε αναφορά στο κλασικό *Πόλεμος και ειρήνη*, το οποίο είχε χαρακτηρίσει άλλοτε ως ρομάντσο «γραμμένο για το άμορφο και αποβλακωμένο πλάσμα που λέγεται μέσος αναγνώστης» (συνέντευξη στο BBC, 4 Οκτωβρίου 1969). Αρνητικές κρίσεις, με όλο του το δίκιο, διατυπώνει για το *Ανάσταση* και το *Σονάτα του Κρόιτσερ*. Εχουμε, λοιπόν, έναν

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

Βλαντίμιρ Ναμπόκοφ

Ο κριτικός των λογοκρισιών

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

κορυφαίο του οποίου το μεγαλύτερο μέρος
του έργου είναι μετρίοτατο...

«Σιχαίνομαι τους “Αδελφούς Καραμάζοφ”»

Η μεγάλη πρωτοτυπία του κριτικού Ναμπόκοφ είναι η παθιασμένη απόρριψη, κυριολεκτική αποδόμηση του Ντοστογιέφσκι: μέτριος συγγραφέας, φλύαρος, κοινότοπος, φτηνά συναισθηματικός, αντιπαθής, αφελής, γεμάτος έπαρση και κενοδοξία· με παρά ο Ναμπόκοφ υιοθετεί την ύβρη του Τουργκένιεφ για τον λογοτεχνικό του αντίζηλο Ντοστογιέφσκι: «σπυράκι στη μύτη της ρωσικής λογοτεχνίας».

Κατά την άποψή του, στα έργα του Ντοστογιέφσκι συνδυάζεται η δυτικοευρωπαϊκή παράδοση του μυθιστορήματος (κοινωνική + γοτθική) με ένα είδος συμπόνοιας θρησκευτικού χαρακτήρα και με μελοδραματικό συναισθηματισμό. «Σιχαίνομαι βαθιά του *Αδελφούς Καραμάζοφ*, κάτι σαν κακοδομημένο θέατρο,

και τη φριχτή, παράλογη λιτανεία του *Εγκλημα και τιμωρία*: φλύαρο, αφόρητα συναισθηματικό, κακογραμμένο και με αφόρητη θρησκευτικότητα. Αναλύει διά μακρών τον *Ρασκόλνικοφ*, σχεδόν σαν πραγματικό πρόσωπο, και χαρακτηρίζει τον

info

Η κυκλοφορία με τα δοκίμια του Βλαντίμιρ Ναμπόκοφ από τις εκδόσεις Πατάκη, σε μετάφραση του Ανδρέα Παππά, αναμένεται έως τα μέσα Φεβρουαρίου

πρίγκιπα Μίσκιν (στον *Ηλίθιο*) αφελή και επιδερμικό σε βαθμό «ιδιωτείας», με άλλα λόγια «βλάκα». Ανάλογες αρνητικές κρίσεις λανσάρονται για τους *Δαιμονισμένους*, για το *Υπόγειο* και για κάθε έργο του Ντοστογιέφσκι, τον οποίο παραβάλλει – για να τον μειώσει – με τον «δημοσιογράφο Σαρτρ», που όμως είναι «μέτριος μιμητής του Ντοστογιέφσκι»... Σαν να μην έφτανε αυτή η σύγκριση, ο πιο «εσωτερικός» της φιλοσοφημένης ψυχογραφίας συγγραφέας παραβάλλεται με τον «Γιάννη τον χαζούλη» της ρωσικής παράδοσης, δηλαδή τον ελαφρόμυαλο, αλλά πονηρό και καταφερτζή, ακόμα και με ήρωα του Σοβιετικού Μιχαήλ Ζοστσένκο, έναν κατεργάρη κομματικό.

Η αποδόμηση του Ντοστογιέφσκι φαίνεται να τροφοδοτείται από αναθεωρητικό πάθος κατά της γενικής παραδοχής, αφού η παγκόσμια πνευματική κοινότητα, από τον Νίτσε και τον Προυστ ως τη μεταμοντέρνα πρωτοπορία, έχει την ακριβώς αντίθετη εκτίμηση, ιδιαίτερα για την ψυχογραφική του διάσταση και τη

μυθοπλαστική φαντασία του Ντοστογιέφσκι. Μόνο από τα έργα του, κατά τον κριτικό, διασώζεται ο *Σωσίας*, που χαρακτηρίζεται όμως παρωδία έργου του Γκόγκολ, αλλά και με σημεία που του θυμίζουν Τζέιμς Τζόις. Ο Ντοστογιέφσκι, λέει, ήταν προικισμένος για να γίνει κορυφαίος θεατρικός συγγραφέας, αλλά «πέρα λάθος δρόμο».

Συναινετική, ουσιαστικά λογοτεχνική (και αντι-ιδεολογική) είναι η κριτική του για τους άλλους μεγάλους του ρωσικού Κανόνα, ιδίως για τον Γκόγκολ, τον Τουργκένιεφ και, βέβαια, για τον Τολστόι, που τον θεωρεί κορυφαίο, παραμερίζοντας το *Πόλεμος και ειρήνη*, για το οποίο έχει μια μόνη λέξη: «απέραντο».

Οι αναγνώσεις της μεγάλης ρωσικής πεζογραφίας που κάνει ο Ναμπόκοφ είναι στιβαρές και ισορροπημένες, χωρίς ιδιαίτερη πρωτο-

Η μεγάλη πρωτοτυπία του κριτικού Ναμπόκοφ είναι η παθιασμένη απόρριψη του Ντοστογιέφσκι

τυπία – εκτός του αντι-ντοστογιέφσκιικού πάθους. Απόγειο του κορυφαίου Τολστόι και της ρωσικής «ακμής» θεωρεί την *Αννα Καρένινα*, έργο το οποίο αναλύει δομικά, υφικά, γλωσσικά, διαβάζοντας μεγάλα αποσπάσματά του, παραθέτοντας ακόμα και σκίτσα – δικά του – προσώπων και σκηνών του έργου.

Υψηλά στην ιεράρχησή του τοποθετείται και ο Τσέχοφ – εφάμιλλος του Τολστόι και του Γκόγκολ, αλλά χαρακτηρίζεται «σπρίντερ», ακατάλληλος για δρόμο αντοχής. Το διήγημά του *Η κυρία με το σκυλάκι* (1899) το θεωρεί ως «ένα από τα καλύτερα που έχουν γραφτεί ποτέ».

Ο γενάρχης Γκόγκολ, κατά τον Ναμπόκοφ, δεν είχε καμιά ιστορική ή κοινωνιολογική προϋδέαση, ούτε επίγνωση γράφοντας τα αριστουργήματά του: *Ο επιθεωρητής*, οι *Νε-*

κρές ψυχές είναι «γεννήματα της φαντασίας και μόνο», δεν απεικονίζουν τη Ρωσία της εποχής του, που ελάχιστα τη γνώριζε.

Αντίθετα, ο κριτικός απομυθοποιεί το φαινόμενο Γκόγκολ, ακόμα και κάποια από τα πρώτα του διηγήματα που έχουν μνησθεί ως αριστουργήματα, όπως το «Είκοσι έξι άντρες και μία κοπέλα»: ιστορία κοινότοπη, πληκτική, «όσο και τα χειρότερα δείγματα της παλιάς σχολής, με έμφαση στον φτηνό συναισθηματισμό και στο μελοδραματικό ατοχείο». Ανάλογες απαξιωτικές κρίσεις διατυπώνει για το άλλο πολυφημισμένο διήγημα του Γκόγκολ – «Στη σχεδία»: σχηματικοί χαρακτήρες, μηχανιστική δομή...

Η απόρριψη του «μηνύματος»

Συνολικά, ο Ναμπόκοφ ορθώνεται με πάθος και με επιχείρημα κατά της κοινωνιολογικής, πολιτικής ή όποιας άλλης ιδεολογικής ανάγνωσης της λογοτεχνίας. Με έμφαση απορρίπτει το «μίνυμα»: «φρικτός όρος που οφείλουμε στους κάθε λογής κομπογιαννίτες του κοινωνικού μετασχηματισμού». Μαζί με το «μίνυμα» καταδικάζεται, βέβαια, κάθε ιδέα «χρησιμότητας» ή ηθικού διδάγματος και αναζητείται, στα κείμενα, η «αισθησιακή σπίθα, χωρίς την οποία το έργο είναι νεκρό».

Το κεφάλαιο με τον τίτλο «Ρώσοι συγγραφείς, λογοκριτές και αναγνώστες» είναι, αναμφισβήτητο, το πιο ενδιαφέρον της συλλογής, καθώς συνοψίζει την αισθητική του θεώρηση και αναιρεί τις ιδεολογικές αγκυλώσεις, ιδιαίτερα τη σοβιετική ιδεολογία. Εξηγεί επαρκώς, πειστικότερα, στον τομέα της λογοτεχνίας, τη διαφορά του παλιού (τσαρικού) καθεστώτος και του νεότερου, σοβιετικού: αυτό το τελευταίο δεν λογοκρίνει μόνο, αλλά υπαγορεύει το τι και πώς πρέπει να γράφεται. Λαμπρή, πνευματώδης και ακριβής είναι η ανατομία που κάνει στους μηχανισμούς παραγωγής του σοβιετικού

μυθιστορήματος – χωρίς τον όρο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός», που δεν είχε ακόμα διαδοθεί εκτός της ΕΣΣΔ το 1940.

Η επέμβαση της τσαρικής λογοκρισίας γινόταν στο χαρτί, ενώ της σοβιετικής στο μυαλό του συγγραφέα. Από τον Λένιν ήδη, με τα γούστα «ενός μικραστού Φιλισταίου», τέθηκαν οι βάσεις για μια λογοτεχνία «πρωτόγονη», πολιτικοποιημένη, χαρακτηριζόμενη από επαρχιωτισμό, «εξαιρετικά συντηρητική και συμβατική» από άποψη ύφους, «απελπιστικά μονότονη στη θεματολογία της, πάντα πρόθυμη να συμμορφωθεί με τις εκάστοτε κρατικές επιλογές», όπως ακριβώς και η ναζιστική τέχνη, με τις ίδιες συνταγές χρησιμότητας. Ο κριτικός βρίσκει δομικές ομοιότητες με συνταγές του αστυνομικού μυθιστορήματος – όπου τον δολοφόνο αντικαθιστά ο σαμποτέρ του σοσιαλισμού – και ένα «ψευδοθρησκευτικό στοιχείο», όπου τη βασιλεία των ουρανών αντικαθιστά ο κομμουνισμός.

Ο Ναμπόκοφ απαιτεί όχι τον «υποψιασμένο» ή τον «επαρκή» αναγνώστη, αλλά εκείνον με δημιουργική φαντασία: «απ' όλους τους χαρακτήρες που πλάθει ένας μεγάλος συγγραφέας, οι πιο ενδιαφέροντες είναι οι αναγνώστες του». «Αδελφές ψυχές» ονομάζει τους καλούς αναγνώστες «γιατί όπως η αδελφότητα των προικισμένων συγγραφέων δεν γνωρίζει σύνορα, έτσι και ο καλός, ο απαιτητικός αναγνώστης είναι οικουμενική φιγούρα, πέρα από χρονικούς ή εθνικούς περιορισμούς».

Και συνοψίζει: «Ας αναζητήσουμε στα ρωσικά μυθιστορήματα την ατομική μεγαλοφυΐα και όχι την ψυχή της Ρωσίας: ας κοιτάξουμε τον αριστουργηματικό πίνακα και όχι την κορνίζα του· και κυρίως ας μην κοιτάζουμε τα πρόσωπα εκείνων που κοιτάζουν... την κορνίζα». Με αυτά περίπου συμπεραίνεται ένα λαμπρό δοκίμιο για την ελευθερία της δημιουργίας και τη βία εναντίον της.

Πορτρέτο του Ντοστογιέφσκι από τον Βασίλι Περόφ. Ο ρώσος μυθιστοριογράφος γίνεται ο υπ' αριθμόν 1 στόχος του δοκιμιογράφου Ναμπόκοφ